

YAVUZ BAHADIROĞLU

OSMANLI'NIN YÜKSELİŞİ

3. BASKI

Hayat

OSMANLI'NIN YÜKSELİŞİ

© 2023, Hayat Yayıncılık, İletişim, Yapım, Eğitim Hizmetleri ve Tic. A.Ş.
Tüm yayın hakları anlaşmalı olarak Hayat Yayınları'na aittir.
Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. İzinsiz çoğaltılamaz, basılamaz.
ISBN: 978-605-151-233-4
Sertifika No: 75092

"Osmanlı'nın Büyüme Sırları" adlı kitap tasnif edilerek, "Osmanlı'nın Yükselişi" adıyla yeniden yayına hazırlanmıştır.

Hayat Yayınları : 439
Tarih : 6
Kitabın Adı : Osmanlı'nın Yükselişi
Yazarı : Yavuz Bahadıroğlu
Yayın Editörü : Erol Şahnacı
Kapak ve İç Tasarım : Hayat Yayınları
Baskı Yeri ve Tarihi : İstanbul - 2024
Baskı ve Cilt : Alioğlu Matbaacılık
Orta Mahalle Fatin Rüştü Sokak No: 1/3-A
Bayrampaşa / İstanbul
Tel: (0 212) 612 95 59
Sertifika No: 45121

Hayat Yayın Grubu

Molla Gürani Mahallesi, Oğuzhan Caddesi No: 15 Kat: 3
Fındıkzade - Fatih / İstanbul
Tel: 0212 613 11 00 Gsm: 0530 259 80 96
www.hayatyayinlari.com - e-posta: hayat@hayatyayinlari.com
twitter/hayatyayinlari - facebook/hayatyayinlari.com - /hayatyayinlari

YAVUZ BAHADIROĞLU

OSMANLI'NIN YÜKSELİŞİ

Hayat

YAVUZ BAHADIROĞLU

1945 yılı başında Rize ilinin Pazar kazasına bağlı Hisarlı köyünde dünyaya geldi.

1971'de İstanbul'da gazeteciliğe başladı. Muhabirlik, araştırma-inceleme, röportaj ve fıkra yazarlığı yaptı. Gazete, dergi ve şirket yöneticisi olarak çalıştı.

Gazeteciliğini muhabir ve röportajcı olarak sürdürürken, Niyazi Birinci adıyla çocuklara yönelik eserler üretti. Yüzlerce çocuk romanı, hikâye yayınladı.

Asıl çıkışını tarihi romanlarıyla yaptı. İlk romanı Sunguroğlu ve ardından yazdığı Buhara Yanıyor, ülkenin en çok satan romanlarından oldu. Genelde Osmanlı'nın çeşitli dönemlerini ele alan otuzu aşkın roman yazdı.

Hâlen ulusal yayın yapan Moral FM radyosunda günlük yorumlar yapıyor ve bir günlük gazetede köşe yazarlığını sürdürüyor.

Yazar, evli ve üç çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 11

Birinci Bölüm

OSMANLI'NIN YÜKSELİŞİNİN SOSYOLOJİK DİNAMİĞİ: OSMANLI TOPLUMU

Dünyanın hayran kaldığı Osmanlı toplumu 17
Üstün ahlak anlayışı 24
Toplumsal eksen: Aile 26
Düşmanının takdir ettiği toplum 34
Hile ve yalan bilmeyen toplum 36
Ecdad ve sanat 38
Vakıf Medeniyeti 41
Öfkeleri bile zikir kokardı 42
Hayvanlar ve bitkiler 44

İkinci Bölüm

OSMANLI'NIN YÜKSELİŞİNİN EĞİTİM DİNAMİĞİ: ENDERUN

Batılıların hayran kaldığı eğitim sistemi: Enderun 49
Dâhiler mektebi 50
Enderun mektebi müfredatı 52
Eğitimde disiplin, bilimde özgürlük 53
Osmanlıya özgü bir eğitim sistemi 54
Beşikten mezara ilim 56
Mükemmel örneklere dayalı bir eğitim 59

Enderun'dan örnekler 64
Oduncu Çıraklığından Sadrazamlığa 64
Berber Çıraklığından Vezirliğe 65
Osmanlı'da yürek eğitimi süreci 66
Şehzadelerin olgunlaşma süreci 67
Dergâhta doğan devlet 70
Zaviyelerin işlevi 72
Özgün ve özgür fikir üretim merkezleri 74

Üçüncü Bölüm

OSMANLI'NIN YÜKSELİŞİNİN MANEVİ DİNAMİĞİ: ÂLİMLER

Osmanlı Devleti'ne ruh üfleyen gönül sultanı: Şeyh Edebali 79
Osmanlı adaletinin ve hoşgörüsünün mimarı 81
Şeyh Edebali'nin öğütleri 84
Şeyh Edebali'nin genel öğütleri 86
Gönüller fatihi: Emir Sultan 87
Peygambere selam 91
İmralı, Emir Ali 93
Emir Sultan'dan Öğütler 93
Bir irfan sancağı: Somuncu Baba 95
Somuncu Baba'dan Öğütler 99
Padişahı mahkemeden kovan yargıç: Molla Fenarî 102
Başlıca Eserleri 106
Fetih müjdecisi: Hacı Bayram-ı Veli 112
İki sınıflı toplum teorisi 114
Engürü Şeyhi 116
Genel nasihatleri 120
"Muallî" bir muallim: Molla Hüsrev 121
Fransız subayının oğlu 125

Padişaha hoca olmak ... 128
Eserlerinin Bazıları Şunlardır: ... 129
Bir manevi fatih portresi: Ak Hoca ... 130
Hoca ile talebe mi, baba-oğul mu? ... 133
Hoca gibi hoca ... 135
Doktor Ak Şemseddin ... 137
Kuşatma sırasında ... 137
Ayasofya'da ilk hutbe ... 139
Ölümü ... 139
Vasiyet mektup ... 140
Heybet âbidesi bir eğitimci: Molla Gürani ... 143
Hoca'nın elindeki kızılcık sopası ... 147
"Seni döverim!" ... 149
Hocası tarafından azarlanan padişah ... 151
"Sarayda benim gibilerin işi yoktur!" ... 153
Ebedi vuslat ... 155
Eserleri ... 156
Fatih'in padişah gibi karşıladığı âlim: Ali Kuşçu ... 157
Çamura bile değer katan âlim: İbn-i Kemal ... 161
İbn-i Kemal kimdir? ... 162
Eserleri ... 165
Yavuz Padişah'ın can yoldaşı: Hasan Can ... 166
Hilâfet Rüyası ... 168
"Bu ne haldur Hasan Can?" ... 172
Kanuni'nin sütkardeşi ve ruh terbiyecisi: Yahya Efendi ... 178
Balaban ... 184
Hızır meclisinde ... 185
Yahya Efendi'den bir şiir ... 193
Zamanını aşan âlim: Ebussuud Efendi ... 194

Kanuni, Ebussuud ve Ayasofya Vakfı 197
Padişah'ın sultanı: Aziz Mahmud Hüdayî 199
Aziz Mahmud Hüdâyî kimdir? 202
Bir Marmara depremi anı 203
Bir Şiiri: 205
Padişahı azarlayan âlim: Himmetzâde Abdullah Efendi 206
Himmetzâde Abdullah Efendi Kimdir? 209
Padişahı zorlayan hoca: Sadeddin Efendi 210
Haçova Savaşı 215
Kendi halinde bir derya: Nalıncı Baba 219

Dördüncü Bölüm

OSMANLI'NIN YÜKSELİŞİNİN YÖNETİM DİNAMİĞİ: PADİŞAHLAR

Kurucu lider: Osman Gazi 227
Osman Gazi'den günümüze ilhamlar 229
"Bursa'yı Aç, Gülzar Eyle!" 231
Fethin babası: Sultan II. Murad 235
Bugüne kalanlar 236
Vasiyeti 238
Çağını aşan Sultan: Fatih Mehmed Han 240
Zirve padişah 243
Uçan donanma rüyası 244
Çaresizlikten çare çıkarmak 245
İlkeli yürüyüş 247
Beratını ahirete götüren padişah: Sultan İkinci Bayezid 249
Hilafet yolunun yolcusu: Yavuz Padişah 252
Alkış sendromuna Yavuz'ca tedbir 255
Padişahlıkta başarının ölçüsü sayılan padişah:
Muhteşem Süleyman 258

Devlet uyur mu? ... 261
"Orduya esnaf karışmış!" ... 265
Kanuni kanunları ... 266
Kanunî'nin Fuzûlî'si ya da Fuzûlî'nin Kanunî'si ... 269
Kanuni ve Mühendis Nikola ... 271
Molla Kaabız'ın dünyası ... 272
Bir Peygamber sevdalısı: Sultan I. Ahmed ... 275
Peygamber sevdası ve Kadem-i Şerif ... 276
Bugünkü Dille ... 278
Sultan Ahmed Camii ve cami kültürümüz ... 279
Altı minarenin hikâyesi ... 283
Cami, sanat-estetik, aşk ve hayat ... 284
Aşkın "Vav" hâli ... 288

Beşinci Bölüm

OSMANLI'NIN YÜKSELİŞİNİN İLHAM KAYNAKLARI

Çöle inen rahmet: Peygamber Efendimiz (a.s.m.) ... 295
Bağışlayıcı bir Peygamber ... 296
Yürek inkılâbının özü ... 299
Yürek inkılâbının esasları ... 301
En Büyük Öğüt: Ölüm ... 302
Hz. Bilal ve Medine'yi İnleten Ezan ... 305
Valide Sultanların örnek annesi: Hz. Hâcer ... 309
Valide Sultanların kadınlık örneği: Hz. Hatice ... 314
Osmanlı barışçılığının dayanağı: Hudeybiye Barışı ... 317
Âlimlerin ve padişahların dostluk örneği: Hz. Ebubekir ... 320
Hayırda yarış ... 322
Adaletin ince ayarı: Hz. Ömer ... 324
Hz. Ömer'in "Kudüs Amannâmesi" ... 329
Halim-selim bir Peygamber yıldızı: Hz. Osman ... 334

Kahramanlık ve fedakârlık örneği: Hz. Ali 338
Cesaret örneği 341
Sıffin Savaşı 343
Hz. Ali'den öğütler 345
Padişahlara en ibretli ders: Kerbelâ Vak'ası 347
Peygamberimize ve sünnetine bağlılık örneği:
Eba Eyyûb el Ensarî 353
Sultanlıktan dervişliğe: İbrahim Edhem 357
Sultan II. Murad onu taklit etti 361
Babalığa anlam katan baba: Bahaeddin Veled 363
Olgunluk örneği: Mevlâna Celâleddin-i Rûmî 367
Mevlâna'dan Tespitler 369
Sevgiyi hayat felsefesi yapan âşık: Yunus Emre 371
Yunus, Anadolu'dur 377
Yunus hürmetine 380
Dönülmez yolun yolcusu: Tarık bin Ziyad 383
Saraylarda oturmayı içine sindiremeyen Sultan:
Selâhaddin Eyyûbi 387
Padişahların siyaset örneği: Nizamülmülk 391
İlk devlet bütçesinde çıkan tartışma 393
Derin siyasetçi 394
Hasan Sabbah kimdir? 395
Tüm siyasetçilere derin örnek: "Siyasetnâme" 397
Siyasetnâme'den seçmeler 398

Önsöz

Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Kayı Obası, çok kısa bir zaman içerisinde aşiret olmaktan çıkmış, önce devlet olmuş ardından kısa zaman içerisinde üç kıtayı kaplayacak devasa bir büyüklüğe kavuşmuştur.

Bu büyüklüğe kavuşurken de akıl ve havsalanın almayacağı kadar büyük işler yapmış, sadece toprak fethetmekle kalmamış aynı zamanda adalet, eğitim, toplum, yönetim alanlarında da bugün bile örnek gösterilen işlere imza atmıştır.

Hiç şüphesiz Osmanlı'nın bu büyük yükselişinde birçok etken vardır. Bunları anlamadan ve bilmeden Osmanlı yükselişini de tam manasıyla kavrayamayız. Birbirinden ayırt edilemeyecek derecede iç içe geçmiş bu faktörler her zaman birbirini desteklemiş, birbiri içinde uyumlu hareket etmiş, aynı gaye ve hedefe ulaşma adına tek yürek ve akıl olmuşlardır.

Yükselişin kaynağı hiç şüphesiz ki Osmanlı toplumudur. Eğitim ise bu yükselişin itici gücü olmuş, Enderun eğitimi sayesinde başta padişahlar olmak üzere âlimler ve devlet adamları Osmanlı yükselişini gerçekleştirmişlerdir.

Osmanlı yükselişinin temellerini oluşturan bu dinamiklerin her biri kendi içinde mükemmel örnekler vermiştir. Özellikle Osmanlı toplumu *insanlık* örnekleriyle doludur…

Bu konuda zaman zaman o kadar ileri gidilmiştir ki, Osmanlı mülkünü gezmeye gelen Avrupalı gezginlerin dudakları uçuklamış, *"Bu kadar da olmaz!"* demek zorunda kalmışlardır.

Osmanlı toplumu insana saygılıydı, çünkü insan olmanın ne anlama geldiğini biliyordu.

Birbirimizin hakkını-hukukunu bu anlayış içinde gözetiyor, bizimle aynı dini, aynı inancı, aynı milliyeti, aynı siyaseti, aynı kıyafeti paylaşmayanlara karşı, yine bu anlayış içinde müsamahakâr olabiliyorduk.

Çünkü *kul* olduğumuzu biliyorduk. Bizi efendilik makamına yücelten işte bu *kulluk şuuru*ydu.

Osmanlı'yı yönetenler de aynı şuurun insanlarıydılar.

Yanlarında, her türlü yanlıştan onları ikazlarıyla koruyan âlimler vardı. Allah'ın hükmünü dümdüz anlatır, sözlerini asla sakınmazlardı.

Ruh olgunluğuna böyle ulaştılar…

Bu sayede devletlerini *hukuk devleti* kavramıyla tanıştırdılar.

Fatih'in, Vezir-i Âzam (Başbakan) Mahmud Paşa'ya şikâyeti meşhurdur:

"Bu pîre (Ak Şemsüddin'e) hürmetim ihtiyarsızdır. Yanında heyecanlanırım, ellerim titrer."

Padişahlar hocalarına böyle derin bir saygı, ince bir endişeyle bağlıydı.

Fatih Sultan Mehmed'le meşhur hocası Ak Şemseddin arasında geçen bir hâdiseyi gelin *"Şekaayık-ı Nûmâniyye Tercümesi"*nden birlikte okuyalım:

"...mülâkat eyledikte Şeyh Hazretleri yan yatur bulunub asla vaziyetini değiştirmedi. Padişah, Şeyh Hazretleri'nin elini öpüp, 'Sana bir hacet içün geldüm ki birkaç gün beni halvete koyup (dersine alıp) irşâd eyleyesün. Bir dem senun dersunde bulunma lezzeti cihan padişahlığından ağlebdur' (Öğrencilikteki lezzet padişanlıktaki lezzetten fazladır.) deyicek, Şeyh Hazretleri, Padişahın bu kelâmını sem'-i kabule almayub rıza kulağı ile dinlemedi (Padişahın öğrenciliğe dönme isteğini kabul etmedi). Padişah sâmî-makam, ısrar ve ihrâm idüp üç dört kerre 'Elbette umup beklediğim hâsıl olıcek ve istedüğüm yerine gelecektür' dedikte, Şeyh Hazretleri yine raddeyleyüb bu hususa mü-

saade eylemedi. Nihayet Padişah Hazretleri gazaba gelüb, husûs-ı mezbûr (bahsi geçen husus) için, 'Bir Türk (herhangi biri) bir kere söylese kabul edüb halvete idhal edersin (dersine alırsın), ben sana nice kere söylemişken sözümü kabul itmezsün' dedikte Şeyh Hazretleri cevap virüb, 'Meşâyih-i izâmın halvetinde (şeyhlerinin dersinde) bir lezzet vardır ki, ana dâhil olan emr-i saltanat gözünde olmayub, dünya gözünden silinub saltanat geçub gitmek mukarrerdir (Talebelik padişahlıktan daha lezzetlidir. Bunu tadan padişahlıktan kopar). Bu sebeple ahval (durumlar) bozulub, her birimiz bu hale sebeb olmakla Allah'ın gazabına uğrayarak günahkâr olmak lâzım gelür' dedikten sonra, makamının icabı üzre adl ü insafa, doğruluğa ve saltanat merasimine müteallik âşikar ve malûm olan söz ve nasihatleri ifâde eyledi."

Kudretin zirvesinde, üstelik yirmi bir yaşında iken öğrenciliği ve dervişliği özlemesi, dünya nimetlerini gözünü bile kırpmadan feda etmesi (nitekim babası Sultan II. Murad, padişahlık nimetini terk edip *"dua ve ibadetle iştigal edeceğim"* gerekçesiyle Manisa'ya çekilmişti), başlı başına kitaplaştırılması gereken bir konudur.

Böyle bir feragat acaba hangimizin nefsine sığar?

"Padişah-ı Cihan= Cihan Padişahı" ve *"Roma İmparatoru"* sıfatlarını nefsinde toplamış gencecik bir padişahın, hocasını (ve şeyhini) ziyaret etmesi, elini öpmesi, yeniden öğrencisi olmak için âdeta yalvarması, gönül sultanları âlimlerin Osmanlı padişahları üstündeki etkilerine sadece bir örnektir.

Tarihimizde çok fazla böyle örnekler mevcuttur.

Osmanlı'nın yükselişinin dinamikleri olan Osmanlı toplumunu, eğitim sistemi olan Enderun'u, Enderun'dan yetişen padişahları, âlimleri ve yükselişin ilham kaynaklarını merak ettim ve yazmak istedim.

Yavuz Bahadıroğlu
İstanbul, 2017

Birinci Bölüm

OSMANLI'NIN YÜKSELİŞİNİN SOSYOLOJİK DİNAMİĞİ: OSMANLI TOPLUMU

Dünyanın hayran kaldığı Osmanlı toplumu

Osmanlı atalarımız, tanısınlar tanımasınlar, "*Gülümseyiniz, müminin mümine gülümsemesi sadakadır."* hadisi ve *"Selamı yayınız."* tavsiyesi çerçevesinde, karşılaştıkları herkese gülümseyerek selam verirler, tanıdıklarına ayrıca hal-hatır sorar, aile efradına (ailenin diğer bireylerine) selam yollarlardı.

Böylece gönüller birbirine ısınır, geniş anlamlı toplumsal bir mutabakat oluşurdu.

Osmanlı gerçek anlamda bir barış ve kardeşlik toplumuydu.

Hasbelkader nefsine yenilip biriyle kavga edeni, mahallenin önde gelenleri birkaç gün içinde barıştırırdı. Olmaz da küslük uzarsa, dört gözle bayram beklenir, bayramlar barışın ve kardeşliğin vesilesi yapılırdı.

Bu durumu Avrupalı gezginlerden Villamont, takdir hisleriyle kaydeder:

"Her kimin bir düşmanı varsa, bayramlarda ona gidip af dilemek zorundadır. Öteki de el öpmeden ve tokalaşmadan önce affettiğini söylemek mecburiyetindedir. Aksi takdirde bayramlarının mübârek olması mümkün değildir.

Bu esaslara riayet etmeyen kimseler ise, neredeyse fâsık (tabii ki abartıyor) telâkkî edilip dışlanırlar."

Du Loir görüp incelediği toplumsal yapıdan o kadar etkilenmiştir ki, Osmanlı Türk toplumunun bazı kötülüklerden haberdar olmadığını düşünmekten kendini alamamıştır:

"Türkler herhangi bir intikam hissi beslemekten son derece çekinirler. Dinlerinin bu husûsa âit bir hükmü gereğince Cuma namazına başlamadan önce düşmanlarını affettiklerini âdetâ îlân etmek durumundadırlar. Aksi halde namazlarının kabul edilmeyeceğine inanırlar. Ayrıca her bayramın birinci günü onlar için umumi bir barış günüdür. Birbirlerine rastladıklarında el sıkışırlar. Küçükler büyüklerin elini öptükten sonra başına koyup, 'Bayramın mübârek olsun!' der."

Böyleydi, çünkü kişisel ve toplumsal ilişkilere henüz menfaat hükmetmiyordu. *Kardeşlik* en belirleyici öğe idi. Bu yüzden insanlar arasında kıyasıya bir rekabet oluşmaz, en azından rekabet, kırıcı ve incitici boyutlara ulaşmazdı.

Osmanlı edebi ve nezaketi dünyaca meşhurdur. İslam'la yoğrulan yürekler bugünkü halimizle mukayese edilemeyecek kadar duyarlıydı.

Tevazu ve doğallık sıradan meziyetler sayılırdı. Hayata alçakgönüllülük ve yardımseverlik hâkimdi.

Küstahlık nedir bilinmez, büyüklerin sözü kesilmez, bilgiçlik taslanmaz, ar, namus ve hayâ gibi kutsallar es geçilmezdi.

Kadınlara karşı, dinamiklerini imandan alan derin bir hürmet beslenirdi. Erkek ve kadın arasında mutlak surette bir mesafe vardı. Bu duruşun belirleyicisi, *"Zinaya yaklaşmayın."* mealindeki âyetti.

Sokakta karşılaşılan kadına asla dik dik bakılmaz, derhal başlar öne inerdi. Kadının sokakta rahatça yürümesi için, erkekler kendilerini hafif alargaya çekerler, kadına yol verirlerdi (Sonra nasıl olduysa bu durum tersine döndü: Köylerde kadınlar erkeklere yol vermek için kenara çekilip çömelmeye başladılar).

Her kadın toplumsal edebin bir gereği olarak anne, teyze, hala ve bacı olarak görülürdü. Onları rahatsız edecek en küçük davranışta bile bulunulmaz, bulunanı toplum müthiş yadırgar, büyükler derhal müdahale ederlerdi.

Lady Craven, erkeklerin kadınlara karşı saygısını "aşırı" bile bulduğunu itiraf ettikten sonra, Osmanlı Devleti'nin kadınlara karşı tavrını hayretler içinde şöyle dile getiriyor:

"Türklerin kadınlara karşı olan muameleleri bütün milletlere örnek olmalıdır. Mesela bir erkek ağır bir suçtan dolayı idam edilip bütün mal varlığına el konsa bile karısına ve çocuklarına gayet iyi muamele edilir. Kadınların mücevherlerine dokunulmaz. Çocuklar devlet himayesine alınıp bakılır." (Zamanın Avrupa'sında idam edilen erkeğin tüm mal varlığı ile birlikte yakınlarının takılarına da el konulurdu).

Osmanlı toplumunda *nemelazımcılık* yoktu. En azından bu kadar yaygın bir hastalık değildi. Tüm toplum, kaynağı din olan geleneklerin bekçisiydi…

Bunların bozulmaması için herkes üzerine düşeni yapar, bir bakıma her vatandaş gönüllü polis gibi çalışır, herkes vatandaşlık sorumluluğunu yerine getirirdi.

O kadar ki, mahalle kabadayıları bile, toplumsal düzene bekçilik ederlerdi.

Osmanlı toplum hayatı konusunda Avrupalı gezginlerin sayısız tespitleri olmuştur. Bunlardan Guer şöyle diyor:

"Türklerin pek mükemmel görgü kuralları vardır. Hepsine can-ı gönülden riâyet ederler. Birbirleriyle karşılaştıklarında sağ ellerini göğüslerine götürmek suretiyle selâmlaşırlar. Muhataplarına, müjdeleyici bir surette, yani rütbe ve mevkilerine göre paşa, ağabey ve sultan gibi vasıflarıyla hitap ederler."

Meşhur Fransız gezgin Brayer şunları söylüyor:

"Türk halkının üstü-başı çok temizdir. Hâl ve tavırlarında büyük bir asalet, yüzlerinde tatlı bir sükûnet ve nezaket vardır! Konuştukları dil hoş ve ahenklidir… Sohbet edenlerin ifadeleri veciz, telaffuzları tertemizdir! Tebessümlerine incelik, el hareketlerine zarafet ve sadelik hâkimdir…"

Brayer, hayranlıkla devam ediyor:

"Yabancıları en çok hayrette bırakan şey, birkaçının birden konuşmayıp, yalnız birinin söz söylemesidir. Konuşan, umumiyetle sözünü kısa tutar. Dinleyen de, söz bitene kadar sabreder. Birbirlerine karşı fikirlerini hürmetle savunurlar. Söylenen sözlerde herhangi bir fenalık, koğuculuk, iftirâ gibi kötülükler ve edebe aykırı lâubâlilikler yoktur."

Sözü Avrupa'da eşine rastlanmayan bir konuya getiriyor:

"Yaşlı ve büyüklere karşı hürmetle onların hakkına riayet, hayal edilemeyecek bir nezâket içindedir…

Diyebilirim ki Osmanlıların ahlâkî hususiyetleri, insanı âdeta teshîr eder, büyüler. Yürüyüşlerinin serbestlik ve ihtişamı, misafir kabullerindeki güleryüzlülükleri ve nihayet selâmlığa girip çıkarken riayet ettikleri teşrîfat kurallarının zarâfeti karşısında hayran olmamak elde değildir."

Tanınmış yazar Edmondo de Amicis ise Osmanlı halkını şöyle anlatıyor:

"Tetkîk ve tespitlerime göre, İstanbul'un Türk halkı, Avrupa'nın en nâzik ve en kibar topluluğudur.

Koca şehrin en ıssız sokaklarında dahi bir yabancı için hiçbir hakâret ve zarâra uğrama tehlikesi yoktur…

Hatta namaz vakitlerinde bile camileri gezmek kabildir! Bu ziyaretlerde bir yabancı, kiliselerimizi dolaşan bir Türk'ten daha çok hürmet ve riayet görebileceğinden emîn olabilir.

Halk arasında küstahça bir bakış şöyle dursun, fazla meraklı bir bakışa bile hiçbir zaman tesadüf edilmez. Kahkaha sesleri gayet

nadirdir. Sokakta kavga eden ayak takımı da enderdir. Kapı, pencere ve dükkânlardan hiçbir kadın sesi aksetmez."

Şimdi sıra Du Loir'da… Yıllarca incelediği toplumsal yapımızı bize şöyle anlatıyor:

"Hristiyan *memleketlerinde pek yaygın olan küfürbazlık, öfke ve intikam hissi Türklerde yoktur. Çünkü bunlar içki ve kumarın kışkırttığı alışkanlıklardır. Osmanlılar için içki ve kumar da meçhuldür…*

Sokaklarında da evlerinde de hiçbir küfür sözü işitilmez. Bunun yüzümüzü kızartacak ve bizi hayrete düşürecek tarafı ise, Osmanlıların yalnız ağızlarında değil, lisanlarında da küfür kelimelerinin bulunmayışıdır...

Onlar yalnız 'Vallâhi' şeklinde Allah'a yemin ederler."

Du Loir haklı. Osmanlıların hayreti bile zikirdi. Şimdi olduğu gibi *"Vaaaav yaaaa"* diye Amerikan kırması çığlıklar atılmazdı. Hayretlerini *"Allah Allah", "Fesübhanallah", "Lailahe İllallah", "Tövbe estağfurullah"* gibi kelimelerle ifade ederlerdi.

Sakınmak istediklerinde *"Neuzubillah"* çeker, her işe *"Bismillah"* ile başlarlardı. Öfkelenmeleri halinde *"Ya sabır"* der, haksızlığa uğramaları karşısında *"Hasbünallâhü ve ni'mel-vekîl!"* diyerek Allah'ı kendilerine vekil ederlerdi.

Kızdıklarında en çok, *"Lâ havle"* (velâ kuvvete illâ billâh-il aliy-yil azim) çekerler, beddua yerine *"Hay Allah derdini alsın!"* türünden dua mırıldanırlar, şaşkınlıklarını "*Fesübhanallâh!"* eşliğinde yenerler, damarlarına basıldığında *"Yâ sabır!"* diyerek sabrın kuvvetine sığınırlardı.

Tekke ve zâviyelerin duvarlarında teselli edici levhalar asılıydı:

"Bu da geçer ya hû!", "Vazgeç ya hû!", "Hoş gör ya hû!"

Dükkânların görünür yerlerinde ise, *"Errizku alellah" ve "Tevekkeltü alellah"* gibi itikadi kelimeler yazılı levhalar asılıydı…

Toplum *yaşamak* ve *yaşatmak* temelinde yücelmişti. Bu yüzden cinayete pek rastlanmazdı. Oysa aynı dönemde düello, (iki kişinin birbirlerini öldürmeleri) Avrupa hükümetleri tarafından yasal sayılırdı…

Oysa aynı yıllarda her şafak vakti Paris sokakları birbirlerini öldürmek için düello edenlerden geçilmezdi.

1700'lerde İstanbul'a gelen Fransız yazar Aubry de la Motray, Osmanlı insanının namusuna düşkünlüğünü özellikle belirterek, başından geçen bir olayı anlatmaktadır:

"Muhtelif dükkânlardan öteberi satın alırken, para vermek için koynumdan çıkardığım keseyi veyahut vakti anlamak için baktığım saatimi eşya yığınları arasında unuttuğum çok olmuştur. Bazen de vereceğim paranın iki mislini bıraktıktan sonra, dükkâncının mallarını ortadan kaldırıp yanlışlıkla fazla verdiğim parayı görmesine vakit kalmadan çekilip gittiğim olurdu.

İşte bu dalgınlığıma rağmen Türk dükkânlarında hiçbir zaman tek bir meteliğim kaybolmamıştır; çünkü o gibi vaziyetlerde dükkâncılar peşimden adam koşturmuşlar ve hatta eğer dalgınlığımın neticesini anladıktan sonra dükkâna dönmemişsem, unuttuğum şeyi iade için ikametgâhımın bulunduğu Beyoğlu'na kadar adam gönderip birçok defalar beni aratmışlardır.

Mesela bir gün küçük bir Türk dükkânının önünde durmuştum. Bu yelpazeci dükkânında Türk erkeklerinin yaz sıcaklarında kullandıkları yelpazeler satılıyordu. Birçoğuna baktım; düz deriden ve en harcıâlem olanlarından birini alıp parasını verdikten sonra, çekilip gittim...

Aradan tam üç hafta geçtikten sonra bir gün tesadüfen yelpaze aldığım dükkânın önünden geçerken, yelpazeci beni görür görmez çağırıp saatimi gösterdi... Elime teslim etti.

Ben bu Türk namuskârlığının daha yüzlerce misalini verebilecek vaziyetteyim. Bizzat kendi başımdan geçen vakalar otuzdan fazla olduğu halde, bunların hiçbirinde hiçbir zaman Türklerin namuskârlıktan ayrıldıklarını görmedim."

Fransız müellif Dr. Brayer de 1830'ların İstanbul'unu şöyle anlatıyor:

"Evlerin kapısının şöyle böyle kapatıldığı ve dükkânların çoğunlukla umumî ahlâka itimaden açık bırakıldığı İstanbul'da her sene azami beş-altı hırsızlık vak'ası görülür."

Fransız generallerden Comte de Bonneval ise, şu hükmü veriyor:

"Haksızlık, mürabahacılık, inhisarcılık ve hırsızlık gibi suçlar, Türkler arasında meçhuldür... Öyle bir dürüstlük gösterirler ki, insan çok defa Türklerin doğruluklarına hayran kalır."

Şimdikinin aksine, eski İstanbul sokakları genel olarak sakindi.

Her yer güven içindeydi.

Herkes günün her saatinde istediği yere hiçbir endişe duymadan gidebilirdi.

Osmanlı insanı hırsızlık, gasp, kapkaç nedir bilmezdi. İstanbul'daki gasp, kapkaç, hırsızlık, soygun olaylarını gazetelerde okudukça eski halimizi nasıl da özlüyorum bilemezsiniz.

Fransız tarihçi M. A. Ubicini, *"Bu muazzam payitahtta dükkâncılar, namaz saatlerinde dükkânlarını açık bırakıp camiye gittikleri ve geceleri evlerin kapısı basit bir mandalla kapatıldığı halde, senede dört hırsızlık vakası bile olmaz. Ahalisi sırf Hristiyan olan Galata ile Beyoğlu'nda ise hırsızlık ve cinayet vak'aları olmadan gün geçmez."* diyor.

Kısacası Osmanlı insanı hırsızlık, soygun, kapkaç gibi suçları bilmezdi. Bu tür vakalara senede sadece birkaç kez rastlanırdı.

Üstün ahlak anlayışı

Çevreyi kirletmek bir Avrupalı alışkanlığıydı. Osmanlı insanı, kul hakkı sayıldığı için yerlere çöp atmaz, ortamı kirletmezdi…

Hatta *"Ağaçlar zikreder"* düşüncesiyle, ağaçları yeşertmeye çalışırlardı. Mesela kurak günlerde ücretle adam tutup sokaktaki ulu çınarları sulatır, göçmen kuşların yorgunluk atması için saçak altlarına kuş sarayları yaparlardı.

Osmanlı insanı asla yere tükürmezdi. Bazı Batılı gözlemciler, sırf yere tükürmedikleri için atalarımızı eleştirmişti:

"Türkler hiçbir zaman yere tükürmezler. Daima yutkunurlar. Bunun için de saçlarında sakallarında bir hararet olur ve zamanla saçları, kaşları, sakalları dökülür." (Comte de Marsigil).

Osmanlı insanının üstün bir ahlâk anlayışı vardı. *"Türkiye Seyahatnâmesi"*yle meşhur Du Loir 1650'lerde şunları yazıyor:

"Hiç şüphesiz ki, ahlâk bakımından Türk siyasetiyle medeni hayatı bütün cihana örnek olabilecek vaziyettedir."

Bugünümüz için de bunları söylemek mümkün mü?

Sadece insanlara değil, hayvanlara bile saygılı bir toplumsal yapıdan geliyoruz. Bunun da şahidi Elisee Recus'tur. 1880'lerdeki durumumuzu anlatıyor:

"Türklerdeki iyilik duygusu hayvanları dahi kucaklamıştır. Birçok köyde eşekler haftada iki gün izinli sayılır...

Türklerle Rumların karışık olarak yaşadığı köylerde ise bir evin hangi tarafa ait olduğunu kolaylıkla anlayabilirsiniz. Eğer evin bacasında leylekler yuva yapmışsa, bilin ki o ev bir Türk evidir."

Osmanlı insanı güzel konuşur, derdini kestirmeden anlatırdı. Sözü gereksiz yere uzatmaz, o zamanın deyişiyle *israf-ı kelam* (kelime israfı) etmezdi. Ayrıca konuşanın sözü asla kesilmezdi. İfadeleri gâyet zarîf ve düzgündü.

Sohbet edenlerin aralarındaki uyumu ve sevgiyi gören Charles MacFarlane, şöyle yazmaktan kendini alamamıştı: *"Bu milletin konuşması, bütün diğer milletlere örnek olabilecek kadar güzel ve mükemmel!"*

Osmanlı'nın yetiştirmek istediği insan modelinin temel ilkeleri *"Ahilik Şartnamesi"*nde yazılıdır. Bu şartname, bir bakıma, hem *"İnsan Yetiştirme Projesi"*, hem de bu konuda varılan mutabakatın anayasasıdır.

Gerçek insan olmanın bazı öncelikleri şöyle sıralanıyor:

- *İnanç ve ibadetlerinde samimi olmak;*
- *İmanlı, kararlı, iyi huylu, güzel ahlâklı ve herkes için sevgi dolu olmak;*
- *Kini, hasedi, düşmanlığı ve dedikoduyu hayatından çıkarmak;*
- *Ahdinde, sözünde ve sevgisinde vefalı, gözü, gönlü ve kalbi tok olmak;*
- *Şefkatli, merhametli, adaletli, faziletli, iffetli, dürüst ve kerem sahibi olmak;*
- *Büyüklere sevgi ve saygı göstermek;*
- *Başkalarının ayıp ve kusurlarını örtmek, gizlemek ve affetmek, hataları yüze vurmamak;*
- *Tatlı dilli, güler yüzlü, samimi ve güvenilir olmak;*
- *Gelmeyene gitmek, dost ve akrabayı ziyaret etmek;*
- *Herkese iyilik yapmak, iyiliklerini istemek ve yapılan iyiliği asla başa kakmamak;*
- *İnsanların işlerini içten, gönülden ve güleryüzle yapmak;*
- *Daima iyi komşu olmak, cahil komşuların verdiği sıkıntıya katlanmak;*
- *İnsanlar arasında din, dil, mezhep, ırk, renk farkı gözetmemek;*

- *Hata ve kusurları daima kendi nefsinde aramak, iyilerle dost olup, kötülerden uzak durmak;*
- *Fakirlerle dostluktan, oturup kalkmaktan çekinmemek;*
- *Zenginlere, zenginliğinden dolayı itibardan kaçınmak, Allah için sevmek;*
- *Hak için hakkı söylemek ve hakkı söylemekten korkmamak;*
- *Emri altındakileri ve hizmetindekileri korumak ve gözetmek;*
- *Açıkta ve gizlide Allah'ın emir ve yasaklarına uymak; içi, dışı, özü, sözü bir olmak;*
- *Kötü söz ve hareketlerden sakınmak, hakkı korumak, hakka riayetle haksızlığı önlemek;*
- *Kötülük ve kendini bilmezliğe iyilikle karşılık vermek;*
- *Belâ ve kötülüklere karşı sabretmek;*
- *Düşmana düşmanın silahıyla karşılık vermek;*
- *İnanç ve ibadetlerinde samimi olmak ve fani dünyada kalacak şeylerle övünmemek;*
- *Yapılan iyilik ve hayırda Allah'ın rızasından başka amaç gözetmemek;*
- *Âlimlerle dost olup onlara danışmak ve sır saklamak;*
- *Her zaman ve her yerde yalnız Allah'a güvenmek, doğru örf, âdet ve törelere uymak;*
- *Aza kanaat, çoğa şükür ederek dağıtmak;*
- *Feragat ve fedakârlığı daima kendi nefsinden yapmak…*

Tabii bütün bunları önce aile, sonra eğitim sistemi (hocalar) verirdi.

Toplumsal eksen: Aile

Osmanlı'da aile temel değerdir. Toplum bu eksene oturmuştur.

En geniş ve belirleyici anlamıyla, aile, Osmanlı toplumunun temel direğidir.

Bu yüzden önemsenmiş ve öncelenmiştir.

İsveçli Prof. Gaston Jezz'in, *"Türk Milletinin elinden âile nizâmını alınız, geriye pek bir şey kalmaz."* demesi bu yüzdendir.

"Osmanlı aile hayatındaki güzellik, nezâhet ve samimiyet, zannetmiyorum ki, başka bir yerde olsun. Osmanlı'daki İslamî hayat, huzurlu bir hayatın zirve noktasıdır. Birbirine sevgi-saygı ile bağlıdırlar. Bayramlarda, kandillerde küçüklerin büyükleri ziyareti, büyüklerin küçüklere iltifatı şiir gibi bir hayatın ipuçlarını veriyor.

Osmanlı aile hayatı güzelliklerle doludur. Toplumsal yapı edebiyatla süslenmiştir. Hayat şiir gibi yaşanmaktadır. Bütün bunları ailede öğreniyorlar.

Ben Batılı bir aile hukuku profesörü olarak diyorum ki; Türk milletinin elinden aile nizâmını alınız, geriye pek bir şey kalmaz."

Anne babadan evlada şefkat ve muhabbet, evlattan ana-babaya sevgi, saygı ve itaat, Osmanlı dinamiğinin özü idi.

Dilerseniz 19. yüzyılda İstanbul'da yaşamış Fransız gezgin A. Brayer'in bu konudaki tespitlerine kısaca bir göz atalım:

"Erkeklerde ve kadınlarda evlat sevgisi çok derindir. Türklerin hafta tatiline tesadüf eden Cuma günü ve bilhassa Ramazan ve bayram günleri sokaklarda Müslüman Türk'ün göğsünü kabartan oğlunun elinden tutup ağır ağır gezdirdiği, çocuk yorulunca kucağına aldığı, daima devam ettiği kahvede yanına oturtup şefkatle hitap ettiği, evladına tam bir ana özeniyle baktığı, ihtiyarlarından gençlerine kadar bütün diğer Müslüman Türklerin de çubuklarını bırakıp çocuğa alakayla baktıkları ve ilerde (İnşallah) ihtiyarlık desteği olacak bir oğul sahibi olduğu için babayı tebrik ettikleri görülür...

Bu şefkat tezahürlerine başka memleketlerde de tesadüf edilir; fakat arada dağlar kadar fark vardır! Birtakım boş menfaat kaygıları, eğlence düşkünlükleri, çok defa kadınların da iştirak ettikleri ticari muamele gaileleri, kısacası başka memleketlerin her şeyleri çocuklara karşı şefkatlerini azalttığı halde, harem hayatı bilakis bütün bu hislerin bir merkezde toplanıp artmasını temin etmektedir.

İşte bundan dolayı Türkiye'de çocuklar yetişip adam oldukları zaman analarıyla babalarını yanlarında bulundurmakla iftihar ettikleri ve küçükken onlardan gördükleri şefkate mukabele etmekle bahtiyar oldukları halde, başka memleketlerde çok defa çocuklar olgunluk çağına girer girmez analarıyla babalarından ayrılmakta, mali menfaatleri hususunda onlarla çekişe çekişe münakaşa etmekte ve hatta bazen kendileri refah içinde yaşadıkları halde onları sefalete yakın bir hayat içinde bırakmakta ve zavallılara karşı adeta yabancılaşmaktadırlar."

Ailede nelerin değiştiğini, geleneksel yapının hangi istikamete kaydığını ve bu yüzden toplumumuzun neler kaybettiğini sanırım bu ifadelerde görebiliyoruz.

Mekân açısından insan

Fakir ya da zengin, asil yahut avam; Osmanlı insanı tabiatla dost, hatta iç içe yaşamıştır.

Ayrıca *insan ve mekân* ilişkisi konusunda müthiş seçici davranmıştır.

Bunu ünlü Fransız şair Lamartine'den öğreniyoruz:

"Güzel manzaralara, parlak denizlere, gölgeliklere, membalara, karlı dağ tepeleriyle çevrelenmiş muazzam ufuklara karşı beslenen temayül bu milletin en büyük meylidir.

İşte bu millet padişahlarının sarayını, yani payitahtın merkezini bütün imparatorluğun ve belki de bütün dünyanın en güzel tepesinin yamacına yerleştirmiştir.

Bu sarayda Avrupa saraylarının ne dâhili ihtişamı, ne o esrarengiz şehvanilikleri görülebilir. Bunda yalnız ağaçların tıpkı bakir bir ormanda olduğu gibi alabildiğine ve ebedi surette geliştiği, suların şarıldadığı ve güvercinlerin dem çektiği geniş bahçeler mevcuttur. Burada daima açık tutulan birçok pencereli odalar, bahçelerle denizlere hâkim eyvanlar ve kafeslerinin arkasına oturan padişahlar için hem tenhalığın tadını, hem o sihirli Boğaz manzarasının zevkini aynı zamanda hissetmek imkânını temin eden kafesli köşkler vardır.

Bu, Türkiye'nin (Osmanlı Devleti'nin) her tarafında böyledir; hünkârla (hükümdarla) halk, büyüklerle küçükler evlerinin düzenlenmesinde hep aynı ihtiyaca, aynı hisse tabidirler: Güzel bir ufuk manzarasıyla gözlerin aydınlanması istenir. Yahut da eğer evlerinin vaziyetiyle sahiplerinin durumu müsait değilse, harabelerinin (kulübelerinin) etrafındaki toprağın bir köşesinde hiç olmazsa bir ağaç, bir koyun, birkaç kuş ve beş on güvercin olmasını isterler."

Adalet ve hoşgörü açısından ise ceddimizin eşsiz olduğunu zaten biliyoruz. Tarihte hiçbir millete nasip olmayacak kadar uzun ömürlü devletler kuran ecdadımız, yönettikleri çeşitli dinlere ve inançlara mensup çeşitli milletlere daima hoşgörülü ve âdil davranmışlar, bu iki kavramı hâkimiyetlerinin temeli yapmışlardır.

İngiltere'nin eski başbakanlarından William Pitt (1759-1806), *"Türklerin en sevdikleri şey hak, hukuk, adalet ve hakikattir."* diyor.

"İnsanı yaşat ki…"

Osmanlı ceddimiz idareleri altındaki çeşitli ırk ve dinden insanlara her zaman âdil ve hoşgörülü davranıyor, ne dinlerini, ne dillerini, ne ırk ve neseplerini dayatıyorlardı.

Asırlar boyu devleti yönetenler, Şeyh Edebali'nin (hakkında genişçe bilgi verilecektir) daha kuruluş aşamasında Osman

Gazi'ye ve onun şahsında tüm yöneticilere yaptığı derin tavsiye bu konuda kendilerine rehber oluyordu…

Hayatın en kutsal varlığı insandı ve devlet insanın hizmetinde olmalıydı.

Şeyh Edebali, yaradılış hikmetini tek cümleye sığdırmış ve Osman Gazi'nin yüreğine üflemişti:

"Oğul Osman, insanı yaşat ki, devlet yaşasın!"

Kendini bilen her Osmanlı padişahı, Şeyh'in asırları kuşatan bu öğüdünden ilham alıyor, devletin insanları mutlu etmek ve huzur içinde yaşamalarını sağlamak gibi bir görevi bulunduğuna yürekten inanıyorlardı.

Doğal olarak, hukuk ve adalet ön plâna çıkıyordu. Git gide devlet, şefkat (sevgi, acıma, yardım ve merhameti de içinde barındıran geniş bir kavram) ve infak (muhtaçlara yardım) devletine dönüşüyordu.

Vakıflar bu anlayışın bir sonucu olarak ortaya çıkan müesseselerdir.

Amaç insanların mutlu ve huzurlu olmasıydı. Bu konuda hiçbir surette din, dil, ırk farkı gözetilmiyordu.

Bu konuda Fatih'in fermanı çok açıktır. Valilere gönderilen bu fermanda emir kısaca şudur: *"İnsanlara ahret soruları sormayın!"*

Nedir bunlar?

"Rabbin kim?" (Yani Müslüman mısın, Hıristiyan mısın, Musevi misin, dinsiz misin, putperest misin?)

"Peygamberin kim?" (Kimin ümmetindensin?)

"Kitabın ne?" (Kur'ân mı, İncil mi, Tevrat mı? vs.)

Bunları ancak Allah sorabilir. Çünkü inanç Allah ile kul arasındadır. Ne tüzel, ne de özel kişiler bu konulara giremezler. Bu konulara girmek öte yandan kişileri bir inanca zorlamak

anlamına gelir ki, İslam *"Dinde zorlama yoktur"* diyerek bunu yasaklamıştır.

İnsan zorlanarak değil, serbest (özgür) bırakılarak mutlu edilebilir.

Zaman zaman bazı aksamalar olmakla birlikte, insan, Osmanlı Devleti'nin nazarında araç değil, *amaç*tır. Kendini ne kadar huzurlu ve mutlu hissederse, o kadar verimli ve üretici olacağı düşünülmüştür.

Peki, Osmanlı valileri insanlara ne türden sorular soracaklar?

Fatih'in fermanında bu çok açık biçimde ifade edilmiş, *devletin sorması gereken sorular* şöyle özetlenmiştir:

"Aç mısın, tok musun, geçinebiliyor musun?"

"Dini gereksinimlerini özgürce yerine getirebiliyor musun?"

"Sağlık ve eğitim hizmeti alabiliyor musun?"

"Yöneticilerden ve devletten yana bir sıkıntın var mı?"

Bu yüzden, hangi inanca, ırka, kültüre mensup bulunursa bulunsun, insanlar, Osmanlı Devleti'nde huzur içinde yaşamıştır.

Özgürce yaşamalarına müsaade edilmiş, inançlarına, geleneklerine müdahale edilmemiştir.

Osmanlı sınırları içerisinde bulunan hiçbir bölge sömürge muamelesi görmemiş; ayırım yapılmaksızın her topluluğa ekmek, huzur, kültür ve medeniyet götürülmüştür…

Padişahlar ve yöneticiler bu uygulamanın takipçileri ve destekçileri olmuşlardır.

Osmanlı ceddimiz, *"Şüphesiz Allah, size emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emrediyor..."* (Nisa Suresi, 58) mealindeki İlâhi hükmü yüzyıllar boyu uygulamışlardır.

O kadar ki, mahkemeler, sırf adaletin yerini bulması için, bazen kendi dindaşlarının, soydaşlarının, hatta devletlerinin aleyhine kararlar vermiştir.

Buyruktur: *"Ey iman edenler! Kendiniz, anne babanız ve yakınlarınız aleyhinde dahi olsa Allah için şahitler olarak adaleti ayakta tutun. (Onlar) ister zengin olsun, ister fakir olsun; çünkü Allah onlara daha yakındır. Öyleyse adaletten dönüp hevalarınıza (dünyevi tutku) uymayın..."* (Nisa Suresi, 135)

"... Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoyduklarından dolayı bir topluluğa olan kininiz, sakın sizi haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva konusunda yardımlaşın, günah ve haddi aşmada yardımlaşmayın ve Allah'tan korkup-sakının. Gerçekten Allah (ceza ile) sonuçlandırması pek şiddetli olandır." (Maide Suresi, 2)

Muhtemelen bu hükümleri bilen Boğdan Beyi Büyük Stefan ölümüne yakın günlerde topladığı oğullarına şöyle vasiyette bulundu:

"Belki de yakında himayeye muhtaç olacaksınız. Asla Rus'a yanaşmayın, haindir sizi yok eder. Fakat kendinizi Osmanlılara emanet edin, adil ve merhametlidirler."

Mohaç Savaşı'nda Osmanlılara esir düşen Bartholomeus Georgievic, 1544'te yazdığı "Türklerin Gelenek ve Görenekleri" isimli eserinde, Osmanlı insanının savaş zamanında bile adaletten ayrılmadığını şöyle anlatıyor:

"Savaş zamanında öyle sıkı bir disiplin vardır ki, hiçbir asker adaletsiz bir şey yapmaya cesaret edemez. Adaletsizlik yapan hiç acımaksızın cezalandırılır. Gözcüler ve düzen sağlayıcılar vardır... Geçip gidilen yolların kıyısındaki bağ ve bahçelerden sahiplerinin izni olmaksızın, bir elma bile koparılamaz."

Tarih bu sözlerin örnekleriyle doludur.

Osmanlı'nın ticaret namusu

Faziletin temeli namustur!

Buyruktur: *"... Ölçüyü ve tartıyı tam tutun, insanların (hakları olan mallarını) eşyasını değerinden düşürüp eksiltmeyin ve düzene*

(ıslaha) konulmasından sonra yeryüzünde bozgunculuk (fesad) çıkarmayın. Bu sizin için daha hayırlıdır, eğer inanıyorsanız." (Araf Suresi, 85)

Osmanlı'nın namus anlayışı Batılı yazarlara hem ilham vermiştir, hem de kitaplarına konu olmuştur…

17. yüzyılda İsveç'in İstanbul sefirliğinde bulunup daha sonra o dönem Osmanlısını anlatan *"Tableau Général de l´Empire Otoman"* (Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Tablosu) isimli çok önemli bir eser yazan Mouradgea D'Ohsson, Osmanlı insanının namus telakkisinden hayranlıkla bahsediyor:

"Osmanlı Türkleri, diğer faziletleri kadar namuskârlık, dürüstlük ve doğruluk gibi Kur'ân'ın en kuvvetli hükümlerine dayanan meziyetleri itibarıyla da şayan-ı takdirdirler... (Takdir edilmelidirler).

Osmanlı Türklerinin övülmesi gereken meziyetlerinden biri de verdikleri söze umumiyetle sadık olmaları, hemcinslerini aldatmaktan ve emniyeti suiistimal ile insanların saflığından istifadeye kalkışmaktan veyahut safderunluğunu istismar etmekten vicdan azabı duymalarıdır.

Kendi milletlerine karşı gösterdikleri bu yaklaşımı, hangi din ve mezhebe mensup olursa olsun bütün yabancılara karşı da gösterirler. Bu noktada Müslüman'la gayrimüslim arasında hiçbir fark gözetmezler... Faziletle sosyal düzenin idamesi bakımından fevkalade bir kıymeti olan bu fikirler kanun esaslarıyla Kur'ân'ın ayetlerine dayanmaktadır."

Osmanlı insanını Avrupalı çağdaşlarından ayıran farklarından biri de son derece güvenilir olmasıdır ki, ahde vefanın bilinmediği Avrupa'da yıllar boyu yankılanmıştır.

Bu özellik de, çok tabii olarak, inançlarının bir sonucudur.

Kur'ân'da, Allah, iman edenler için şöyle buyurmuştur:

"(Bir de) Onlar, kendilerine verilen emanete ve verdikleri ahde (harfiyyen) riayet edenlerdir." (Mearic Suresi, 32)

19. yüzyılda İstanbul'da birkaç sene kalan tarihçi A. Ubicini, *"La Turquie Actuelle"* (Türkiye Günlüğü) isimli eserinde evlerin ve dükkânların gece-gündüz kilitlenmediğinden bahsediyor…

Buna rağmen hırsızlık olaylarına rastlanmadığını söylüyor.

Bir İngiliz gezgin ise şunları anlatıyor tüm dünyaya:

"Bir gün kendi eşyamla, yol arkadaşım olan eski bir Macar zabitinin eşyasını nakletmek üzere bir köylünün yük arabasını kiraladım. Sandıklar, portmantolar, denkler, paltolar, kürkler, atkılar hep açıktaydı. Buralarda yatağın hayali bile mevcut olmadığı için, gece üstüne uzanmak üzere ben biraz kuru ot satın almak isteyince son derece nazik bir Türk bana refakat teklifinde bulundu. Köylü de öküzlerini koşumdan çıkarıp bizim bütün eşyamızla beraber sokağın ortasında bıraktı. Ben onun uzaklaştığını görünce: 'Burada birisi kalmalı' dedim…

Yanımdaki Türk hayretle sordu: 'Niçin?'

'Eşyalarımızı beklemek için.'

Türk köylüsü hayretler içinde şu cevabı verdi: 'A! Ne lüzumu var. Eşyalarınız bir hafta gece-gündüz burada kalsa bile dokunan olmaz.'

Ben bu sözü kabul ettim, döndüğümde her şeyi yerli yerinde buldum. Şu noktayı da unutmamalı ki, o sırada Osmanlı askerleri mütemadiyen gelip geçmekteydi... Bu vaka bütün Londra kiliselerinin kürsülerinden Hristiyanlara ilan edilmelidir; içlerinden bazıları rüya gördüklerini zannedeceklerdir: Artık uykularından uyansınlar!"

Düşmanının takdir ettiği toplum

Alıntı yaptığımız yabancılar arasında elbette Türk dostları da var, ama tamamı böyle değil...

Mesela şimdi bir tespitini nakledeceğimiz, 18. yüzyılda İngiltere'nin İstanbul sefirliği görevini yürüten Sir James Porter tam bir İslam-Türk düşmanıdır. Ama kitabında Osmanlı insanının faziletlerini dillendirmekten kendini alamamıştır:

"Türkiye'de yol kesme vakalarıyla ev soygunculukları ve hatta dolandırıcılık ve yankesicilik vakaları adeta meçhul gibidir. Harp halinde olsun, sulh halinde olsun, yollar da evler kadar emindir; bilhassa ana yolları takip ederek bütün imparatorluk arazisini en mutlak bir emniyet içinde baştanbaşa gezmek her zaman mümkündür. İnsanlar daima hareket halinde oldukları, kalabalık yolcular her zaman bir yerden bir yere gittikleri halde, vukuatın fevkalade azlığına hayret etmemek elde değildir. O kadar ki, yıllar içinde ancak bir tek vakaya tesadüf edilebilir."

Jean Antoine Guer de, 1747 yılında Paris'te yayınlanan *"Moeurs et Usages des Turcs"* (Türkler'in Gelenek ve Alışkanlıkları) isimli eserinde, Osmanlı topraklarındaki insanların güvenliğinin teminat altında olduğuna dikkat çekiyor:

"Gerek İstanbul'da, gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün şehirlerinde hüküm süren emniyet ve asayiş, hiçbir tereddüde imkân bırakmayacak surette ispat etmektedir ki, Türkler hiçbir zaman görülmemiş bir derecede medenidirler..."

Çeşitli vesilelerle Osmanlı insanını tanıma şansını yakalamış yabancıların ortak bir görüşü var: Osmanlı insanı ile iş yaparken mukaveleye gerek olmadığını söylüyorlar. Ticari konular dâhil, herhangi bir konuda Osmanlı insanının söz vermesini yeterli buluyorlar.

Elbette bu insan tipi kendiliğinden oluşmamış, Kur'an ahlâkının hâkim olduğu toplumsal yapının eseri olarak ortaya çıkmıştır.

Fransız General Comte de Bonneval Osmanlı insanı hakkında şunları söylüyor:

"Haksızlık, tekelcilik, hırsızlık gibi suçlar Türkler arasında adeta yok gibidir. Kısacası ister vicdani bir akideden, ister ceza korkusundan mütevellit olsun, o kadar dürüstlük gösterirler ki, insan çok defa Türklerin doğruluğuna hayran kalır."

Bu yapıdan geçtiğimiz halde, Batı insanının doğruluğuna, dürüstlüğüne hayran olduğumuz günleri de mi görecektik?

Şimdi bir düşünün…

Bir Fransız kumaş tüccarı İstanbul'a geliyor ve bir Osmanlı tüccarından külliyetli miktarda kumaş alımı yapıyor…

Gerisini Fransız tüccardan dinleyelim. Bir Türk tüccarın dürüstlük konusundaki titizliğini şöyle dile getirir:

"Türk tüccar, kumaş toplarını denklerken, bir top kumaşı ayırdığını gördüm. Bunun sebebini sorduğumda, o topun kusurlu olduğunu söyledi. 'Ziyanı yok' dedim, 'önemli değil.'

Osmanlı esnafı o kumaş topunu vermemekte yine de direndi. Benim ısrar ettiğimi görünce de durumu şöyle açıkladı: 'Benim malımın kusurlu olduğunu söyledim, bunu siz biliyorsunuz. Fakat onu kendi memleketinizde satarken, alıcılarınız kumaşın kusurlu olduğunu size söylediğimi ve uyardığımı bilmeyecekler. Böylece de ben bir bakıma sizin müşterilerinize kusurlu mal satmış olacağım. Neticede Osmanlı'nın gururu, şeref ve haysiyeti incinecek, Müslümanları hilekâr zannedecekler. Onun için bu sakat topu size asla veremem.'"

Hile ve yalan bilmeyen toplum

Osmanlı insanını diğer milletlere mensup insanlardan ayıran özelliklerden biri hile ve yalan bilmemeleridir. Sadece öğrendikleri değil, noksansız yaşamaya da çalıştıkları İslam dini, Osmanlı insanını nitelikli insan haline getirmiştir.

Bu gerçek 19. yüzyıla ait yabancı bir kaynakta şöyle anlatılıyor:

"Milli seciyeyi halkın orta tabakasında, (ortadirekte) yani sanatlarıyla yaşayan ve zenginlerle fakirler arasındaki zümreyi teşkil eden insanlar arasında aramalıyız. İşte bu tabakaya mensup olan Türkler arasında içtimai ve ailevi faziletler, kendi ihtiyaçlarına ve bilhassa ilk resuller devrine layık nazikâne muaşeret kaidelerine uygun bir tahsil seviyesiyle birleşir. Namuskârlık Türk tüccarının vasfıdır... Rumlarla karışık olmayan Türk köylerinde hayatın masumiyetiyle örf ve adetlerin sadeliği pek şayanı dikkattir ve hilekârlıkla dolandırıcılık oralarda tamamıyla meçhuldür." (İngiliz yazar T. Thornton)

Osmanlı insanı verdiği sözü mutlaka tutardı. Çünkü inandığı din, ahde vefa gösterilmesini emrediyordu.

Buyruktur: *"Ahidleştiğiniz zaman, Allah'ın ahdini yerine getirin, pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın; çünkü Allah'ı üzerinize kefil kılmışsınızdır. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı bilir."* (Nahl Suresi, 91)

"... Ahde vefa gösterin. Çünkü ahid bir sorumluluktur." (İsra Suresi, 34)

Osmanlı insanının ahde vefası Batılı gözlemcileri daima etkilemiş, Osmanlı insanının bu meziyetinden hayranlıkla söz etmekten kendilerini alamamışlardır.

Mesela Comte de Bonneval, *"Türkler vaatlerine dindarâne bir sadakat gösterirler."* diyor.

Mouradgea d'Ohsson, *"Müslüman Türkler yeminleriyle ahitlerine de son derece sadıktırlar. Fakat Allah'ın adını ağızlarından düşürmemek itiyadına (alışkanlığına) bakılırsa, sözlerine Cenabı Hakkı şahit göstermeden hiçbir şey söylemek istemedikleri anlaşılır. O takdirde bir yemin tabiri olarak 'Vallahi' kelimesini kullanırlar. Bir şeyi teyit için 'Billahi' kelimesini de ilave ettikleri gibi, son bir katiyet mertebesi izafe etmek üzere ekseriya 'Tallahi' kelimesini de eklerler."*

Ahde vefa göstermek gibi meziyetleriyle asla övünmezler, insan olmanın icabı sayarlardı. Meziyetlerini bir üstünlük duygusu içinde değil, Batılıların *"fazla aşırı"* buldukları derin ve samimi bir tevazu içinde sergilerlerdi.

A. Brayer, Paris'te yayınlanan *"Neuf annees a Constantinople"* (Konstantinopolis'te Dokuz Yıl) isimli eserinde, Türk tevazuunun kaynağına iniyor ve diyor ki:

"Müslüman Türkler arasında kibir ve gurur adeta bilinmez. Kuran'ın en şiddetle yasakladığı temayüllerin biri de budur... Bir taraftan da sürekli olarak alçakgönüllülük telkin edilir... İşte bundan dolayı Müslüman Türk'ün yürüyüşünde vakar ve ihtişam olmakla beraber, katiyen kibir ve azamet yoktur. Daima yavaş sesle konuşur; el ve kol hareketlerinde hiçbir zaman zorla hükmeden bir eda sezilmez; hizmetinde tatlılık ve kolaylık vardır."

Buyruktur: *"O Rahman (olan Allah)'ın kulları, yeryüzü üzerinde alçak gönüllü olarak yürürler ve cahiller kendileriyle muhatap oldukları zaman 'Selam' derler."* (Furkan Suresi, 63)

Ecdad ve sanat

Sanat silahtan çok daha etkilidir. Üstelik *imha* yerine *inşa* eder ve son derece kalıcı sonuçlar verir. Buna rağmen acaba neden Osmanlılarda roman ve heykel gibi sanatlar yoktur?

Öyle ya: Rus, kendi mitini ve muhitini romanla inşa etmiş...

Batı, *"hayat mücadeledir"* görüşünün esaslarını romanda yansıtmış; *"Robenson"*larında, *"Seksen Günde Devr-i Âlem"*lerinde felsefesini aktarmış: Geçirdiği tarihî istihaleleri dökmüş heykele, resme...

Dünkü Amerika, serüvenciliğini yansıtmış romana; sanatı kullanarak kendine bir tarih bile inşa etmiş, sığır çobanlarını kahraman olarak yutturmuş dünyaya...

Osmanlı'da romanın yahut bildiğimiz anlamda heykelin olmaması, kuşkusuz sanatın olmaması değildir. Roman yok, ama onun yerine dört bin yıl öncesinden başlayarak eski devirleri, eski hayalleri güne taşıyan Hint masalları, destanları var: *"Siret-i Anter", "Binbir Gece",* vesaire...

Nihayet hepsinin aktığı ibret ummanı: Kıssalar, menkıbeler...

Resmin alternatifi hat, ebru, çeşmibülbül, minyatür...

Heykelin alternatifi, en basitinden mezar taşları...

Ve tabii beşikler (beşiklerle mezar taşlarında sergilenen bir dünya görüşüdür. Sanat ve estetiği beşikten mezara yayma anlayışının mesajını verir).

Bir bakıma, Osmanlı'nın hayatı sanat…

Fakat roman: O bambaşka bir konu.

Bence, Osmanlı'nın uzun süre romana karşı direnmesinin ve hiçbir ilgi bağı kurmamasının asıl sebebi, romanın yüklendiği misyonda aranmalı…

Romanın misyonu teşhir, teşhirin malzemesi ise aşırı merak, yani tecessüstür.

Roman mütecessis, meraklı; her topluluğa, hatta her eve girmek, her aksaklığı, her kusuru bulmak ve her şeyi herkese göstermek iddiasında…

Oysa İslam'da hem teşhir yasaktır, hem kusurları ifşa, hem de aşırı ve gereksiz tecessüs.

İslam'da teşhir yok, ifşa yok; bunun yerine tespit, ispat ve ikaz var. Osmanlı kendini teşhir ve ifşa etmekten kaçındı. Düzelmeyi tespitte, ispatta ve ikazda aradı. *"Koçi Bey Risalesi"* ve benzerleri kendi çağı içinde düşünülürse bu konuda oldukça çarpıcı ve yapıcı örneklerdir...

Burada izninizle bir tespit yapmak istiyorum:

Osmanlı'nın namus telâkkisi bütün aileyi, hattâ bütün toplumu mukaddes bir sır perdesine sarar ve toplum, sırrını, sadece nâmahrem olmayan nazarlara açar. Bu hem insani bir yaklaşımdır, hem de İslami...

Hatırlayalım ki, Batı'nın ilk romanlarından biri *"Topal Şeytan"*dır. Roman kahramanı evlerin çatısını açmış dünyaya sesleniyor: *"Buyurun siz de bakın!"* diyor. Ve oturma salonlarından hızla yatak odalarına geçen tecessüs, ifşa ve teşhir mızrağıyla mahremiyeti kalbinden vuruyor.

Sonuç: Aile mahremiyetinden sonra ailenin de çöküşü...

Batı toplumlarında bunun etkisi var: Mesela Batı'daki boşanma oranı bizdekine oranla çok yüksek. İntihar vakaları ve uyuşturucu bağımlılığı da öyle…

Tabii romanın tahrip kalıbı olmaktan çıkarılıp Müslümanlaştırılması mümkündü. Bu da yeni yeni yapılıyor.

Heykele gelince: Osmanlı'da klasik mânâda heykel yoktur. Çünkü Osmanlı, bedîî zevklerde bile ebedîyet arayan vahiy medeniyetine mensuptur. Dünyayı ahiretin tarlası sayan bir kültürün çocuğudur o. Vahiy medeniyetinin çocuğu fani zevkleri tatmin uğruna yaratıcıya nisbet gibi bir abesiyetle meşgul olmaz.

Osmanlı heykel dikmek yerine ebedî âbideler dikmeyi seçti. Muhitini baştanbaşa çeşmeler, kubbeler, sebiller, köprüler, hanlar, kervansaraylar, aşhaneler ve bimarhanelerle süsleyip, bunların bekası için vakıflar vücuda getirdi.

Onun nazarında ebedileşmenin ölçüsü faydasız bir heykel yontmak değil, bir mâbede imza atmak ya da insanlığın hayrına hizmet edecek bir medreseye kubbe çakmaktı.

Özenle yontup her birini sanat eserine dönüştürdüğü mezar taşlarında bile ebediyet emelînin yansımaları açıkça görülür.

YAVUZ BAHADIROĞLU

OSMANLI'NIN YÜKSELİŞİ

Orta Asya'dan bir aşiret olarak Anadolu'ya gelen Kayı Obası'nın önce devlet olmasında, sonra yükselişe geçerek cihan hâkimiyetini kurmasında hiç şüphesiz bazı dinamikler bulunmaktaydı. Bu dinamiklerin ilki olarak sayabileceğimiz Osmanlı toplumundan sonra eğitim sistemi, padişahlar, âlimler ve onların ilham aldığı kaynaklar gelmektedir.

Osmanlı toplumunun yetiştirdiği "yürek insanları" zamanın şartlarına göre mükemmel bir okul olan "Enderun" eğitiminden geçtikten sonra "devlet-i ebed müddet" ülküsünü gerçekleştirmek için "padişah" oluyorlardı. Ve her padişahın hemen yanıbaşında ona ruh ve manevi anlamda yol gösteren bir "âlim" bulunuyordu...

Yavuz Bahadıroğlu, "Osmanlı'nın Yükselişi" kitabında Osmanlı'yı cihan devleti yapan dinamikleri kaleme aldı. Osmanlı toplumunu, Enderun'u, padişahlar ve âlimleri okurken Osmanlı'nın yükselişinin sırlarına da vâkıf olacaksınız...

www.hayatyayinlari.com

9 786051 512334

twitter.com/hayatyayinlari
facebook.com/hayatyayinlari
Instagram.com/hayatyayinlari